

Ю. Б. Ірхін, начальник кафедри прикладної педагогіки та роботи з персоналом Національної академії внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ІМІДЖ МІЛІЦІЇ ТА ПРАВОСВІДОМІСТЬ МОЛОДІ

Розглянуто кримінологічні аспекти впливу на правосвідомість громадян, створених засобами масової інформації негативних іміджевих стереотипів міліції. Розкрито окремі соціально-психологічні чинники, що спонукають громаду до створення іміджу міліції та створення негативного образу правозахисника в уявленні пересічних громадян.

Ключові слова: імідж міліції; засоби масової інформації; соціально-психологічні стереотипи; довірність; рівень довіри.

Упродовж двох останніх десятиліть українськими кримінологами та кримінальними психологами констатується зростання невмотивованої агресивно-насильницької поведінки серед юнаків і підлітків. Більшість випадків невмотивованої агресії безпосередньо пов'язана з суто злочинною поведінкою, що формується під впливом зовнішніх соціальних стереотипів.

Засоби масової інформації відіграють провідну роль у суспільному житті сучасної людини. Ураховуючи засилля сучасного інформаційного простору, засоби масової інформації нині є могутньою силою впливу на свідомість людей. Особливий вплив ЗМІ справляють в періоди стрімких економічних та суспільних змін. Окремої уваги заслуговують електронні засоби масової інформації як найефективніший засіб впливу на емоції людини, дієвий інструмент переконання та управління людськими масами.

Нині Україна є вкрай інформаційно незалежною державою, що, своєю чергою, тягне за собою негативні наслідки для стану її безпеки.

У силу суцільної “свободи слова”, яка на практиці виявляється у вигляді суцільної безконтрольності та свавілля, засоби масової інформації у своїй сутності несуть більше деструктивних тенденцій, ніж позитивних. За таких умов у сучасному українському суспільстві нагально постає проблема “екології та чистоти інформаційного простору”. Особливої нагальності ці процеси набули в контексті формування позитивного іміджу міліції.

Метою статті є аналіз і соціально-правове оцінювання окремих соціально-психологічних чинників, що спонукають громаду до спотворення іміджу міліції та створення негативного образу правозахисника в уявленні пересічних громадян та українського суспільства взагалі.

Деструктивний вплив на чинну в суспільстві систему цінностей справляється саме завдяки інформації та ЗМІ як універсальних каналів її передачі. В умовах засилля інформаційного буму (перенасичення людської свідомості зайвою, але популярною інформацією) саме ЗМІ визначають, яка інформація є найактуальнішою на сьогодні. Проте суто ролі самої людини у виборі інформації відводиться останнє місце.

Як свідчать власні психологічні дослідження, сучасна пересічна людина у змозі одночасно зосередити увагу на п'яти – семи актуальних темах обговорення (сюжетів, новин, подій чи явищ). Таку властивість людської психіки активно використовують технологи ЗМІ у формуванні масової свідомості та прихильності до визначених соціальних подій.

Якщо в медіапросторі чітко контролювати (також штучно дозувати) обсяг, якість і кількість потрібної інформації, виявляється цілком можливим надходження до свідомості людей (населення) винятково тієї інформації, яка за плинних умов є найбільш вигідною. Тобто – суцільний контроль над масовою свідомістю суспільства.

Ураховуючи, що людська свідомість виявляється нездатною опрацювати велику кількість актуальних тем, засоби масової інформації функціонально найбільш підходять на роль інформаційної зброї.

До речі, за аналогічним принципом формується таке суспільне явище, як мода. Мода формується в масах шляхом нав'язування та психологічного насильства.

Нині в українському суспільному середовищі є модним пропагування засилля права, що прикривається гуманними міркуваннями вищого гатунку, зокрема, превенцією права, дотриманням прав людини та ін.

Насправді, за огульною прихильністю до суцільного панування права криється звичайне безроздільне безладдя, що супроводжується суцільним ігноруванням громадянами своїх громадянських обов'язків, передбачених Конституцією України.

Одним із виявів суто антисоціального протесту в сучасному українському суспільстві (читай – повернення людини розумної до

первісного стану), спрямованого на розширення “правового поля” шляхом зменшення громадянських обов’язків, є протест проти наявності в суспільстві інституту правоохорони.

Найбільш яскраво це виявляється в ганебній політиці паплюження іміджу органів внутрішніх справ України та спотворення реального бачення пересічною людиною образу правоохоронця, зокрема, цинічного викривлення рівня довіри населення до міліції.

Нині засобами масової інформації за всіма законами чорного піару цілеспрямовано нав’язується населенню України хибна думка про суцільну недовіру населення країни до міліції. Інформація про реальні обставини свідомо спотворюється, активно використовуються плітки і домисли. Таким чином засобами масової інформації фактично здійснюється цілеспрямований тиск на працівників міліції для дестабілізації їх психологічного стану.

Крім того, представники масмедіа не завжди володіють юридичною термінологією, унаслідок чого з високим рівнем професійної халатності викривлено висвітлюють певні події. Зокрема, за даними наших досліджень, найбільш часто трапляються помилки у вживанні таких термінів: “арешт – затримання”; “підозрюваний – звинувачуваний”; “підозрюваний – злочинець”; “обшук – огляд” та ін.

При цьому як маніпулятори активно використовують сумнівні результати сумнівних соціологічних опитувань. Сумнівних тому, що під час їх організації та проведення грубо (із злим умислом) порушуються класичні правила соціології. Середній рівень довіри населення до міліції, за результатами таких опитувань, як правило, не перевищує 15–25 %. Інакших результатів із застосуванням таких “брудних технологій” у реальності бути не може.

Зокрема, під час прямих опитувань пересічних громадян застосовуються провокаційні речення й формулювання на кшталт: “Як Ви оцінюєте роботу міліції у Вашому регіоні?” або “Як Ви вважаєте, чи потрібна нам міліція?”. Ці словоформи містять соціально значиме семантичне навантаження. Такі запитання апіорі не передбачають позитивних відповідей.

Наші дослідження свідчать про цілком протилежну картину. На пропозицію відповісти на запитання: “Як Ви оцінюєте роботу міліції у Вашому регіоні?” або “Як Ви вважаєте, чи потрібна нам міліція?” ми, зазвичай, отримуємо відповіді “погано” та “ні” відповідно.

Водночас ті самі респонденти на окремі запитання: “Якщо на Вас напав грабіжник, кого Ви покличете на допомогу: МНС, Швидку допомогу чи міліцію?” 100 % відповідей зазначають “міліцію”.

Уточнюючи зміст відповідей стосовно оцінювання якості роботи міліції (запитання: “Як Ви оцінюєте роботу міліції у Вашому регіоні?”), було отримано “несподівані” для ЗМІ результати. Під посередніми оцінками ефективності роботи міліції (на рівні трьох балів за п’ятибальною шкалою) респондентами вбачалося бажання мати більш надійний захист і майже 100 % – гарантію власної безпеки. Таке бачення пересічних громадян було встановлено під час відповідної постановки установочного запитання в контексті: “Чому Ви таким чином оцінюєте роботу міліції?” На запитання: “Хто має забезпечити Вам 100 % гарантію безпеки та надійний захист від протиправних посягань: МНС, бандити (ОЗГ), адвокати, громадські організації чи міліція?” усі респонденти без винятку зазначили “міліцію”.

Цей нескладний експеримент яскраво свідчить про те, що, незважаючи на систематичне й наполегливе створення засобами масової інформації негативного іміджу міліції, в українському суспільстві зберігається потреба в захисті інтересів громадян, недоторканості особистості та збереження власного майна.

Очікування й загальна думка громадян з цього питання є беззаперечними, одностайними і традиційними: захищати права і свободи громадян має відповідна державна структура з суто поліцейськими функціями і надзвичайними повноваженнями – міліція.

Попри цілковиту налаштованість громадян України на дотримання прав і свобод, за умов безпосереднього психологічного впливу на суспільну свідомість маніпулятивних масових медіатехнологій, в окремих громадян штучно формується хибне уявлення образу правоохоронця та негативне ставлення до міліції взагалі, що має суто протестний характер.

Аналіз багатьох засобів масової інформації показав, що в сучасному українському інформаційному просторі нав’язливо панує кілька основних негативних стереотипних уявлень про сучасного міліціонера:

- 1) міліціонер – корупціонер (хабарник);
- 2) міліціонер – кат (садист, психопат);
- 3) міліціонер – перевертень (злочинець у погонах);
- 4) міліціонер – бовдур (неосвічена особа з ознаками розумової відсталості чи дегенерації).

Навіть поверховий аналіз якості особового складу органів внутрішніх справ України залежно спростовує ці стереотипи. Усі перераховані образи створюються штучно з однією конкретною метою – дестабілізувати громадський порядок, вивести з ладу налагоджену систему захисту прав і свобод громадян, порушити громадський спокій у країні.

Ураховуючи, що за своєю функціональною дієздатністю серед інших силових структур в Україні міліція посідає чільне місце і залишається єдиною у країні силовою структурою, здатною на сьогодні захистити своїх громадян, у такій ганебній масмедіа політиці ЗМІ вбачається пряма загроза суспільній безпеці та державному устрою в країні.

Крім того, створення засобами масової інформації негативного стереотипу сприймання громадянами працівників міліції тягне за собою тяжкі незворотні наслідки у психічному здоров'ї та соціальному благополуччі громадян. Зокрема, спотворений образ міліціонера як рекетира, ката, перевертня чи хабарника зумовлює відчуття потенційної небезпеки та перманентної загрози зовнішньої агресії у будь-якої пересічної людини.

Навіть у впевненій у собі психічно благополучної людини, за умов насильницького нав'язування стереотипного уявлення правоохоронця як ворога, цілком логічно може виникнути відчуття постійної боязкості та небезпеки, відсутності впевненості у власній безпеці та впевненості у майбутньому на рівні сталої соціальної фобії.

Іншим, відмінним за походженням, приводом до створення негативного стереотипного уявлення образу сучасного міліціонера, є дефіцит об'єктивної інформації, що підлягає оприлюдненню представниками ЗМІ.

На превеликий жаль формування негативного образу правоохоронця провокується, зокрема, й самими органами внутрішніх справ. Відповідальність за надання автентичної інформації про роботу міліції покладено на відповідні служби – підрозділи зв'язків із громадськістю.

Не завжди пресслужбами міліції належним чином і повним обсягом виконуються функції з формування позитивного іміджу. Найчастіше це пов'язано з укривтям об'єктивної інформації або з викривленням реального стану справ у розкритті чи розслідуванні злочинів. Особливо яскраво це виявляється у випадках учинення резонансних злочинів.

Прикрою практикою дотепер залишається уникнення посадових осіб від надання об'єктивної інформації. За умов відсутності соціально значимих для ЗМІ фактів представники масмедіа відшукують ці факти будь-якою ціною і будь-яким доступним способом. Часто такою ціною стає імідж міліції, який відчуває паплюження за принципом “мовчать – значить: або бояться, або в чомусь винні”. Об'єктивні факти, які представники масмедіа не отримують у встановленому порядку, вони вигадують, викривляють або спотворюють самостійно на свій розсуд.

Нині протидія чи опір законним вимогам правоохоронців набуває значного поширення завдяки засобам масової інформації, через які часто культивуються недоброякісні ідеали масової культури.

За радянських часів у ЗМІ постійно висвітлювались успіхи в роботі правоохоронних органів (міліції, прокуратури тощо). Таким чином громадянам надавались цивілізовані настанови з правового регулювання суспільного міжособистісного поводження. Зокрема, активно пропагувалася незворотність законного покарання у разі порушення визначених правових норм. Це, безперечно, є позитивною практикою в формуванні суспільної культури поведінки громадян, яка нині, на жаль, використовується недостатньо.

Сучасні соціологи традиційно пояснюють антигромадську поведінку низьким рівнем життя, поглибленням соціально-економічної кризи, браком освіти, матеріальним неблагополуччям та ін. Проте до складу правопорушників, зокрема й потенційних, нерідко належать представники суспільно успішних соціальних прошарків, соціально благополучні особи, студенти престижних вузів, діти з нормальних, фінансово забезпечених родин.

Другим соціально небезпечним аспектом превенції права та нівелювання громадянських обов'язків є латентна криміналізація суспільства. Особливо небезпечним виявом ігнорування соціальних обов'язків громадянина є формування у людей (особливо молодих) правопорушної поведінкової спрямованості, яка внаслідок правової вседозволеності та безкарності, тягне за собою виникнення й розвитку невмотивованої соціопатичної агресії.

Упродовж двох останніх десятиліть в Україні, як і в інших країнах СНД, відбувається невпинний процес трансформації масової свідомості під впливом штучно сформованої засобами масової інформації медіакультури. Найбільш активно цей процес

ТЕОРЕТИЧНІ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

торкнувся молодіжного сегменту суспільства, тобто молодих людей підліткового та юнацького віку.

У силу неповної фізіологічної сформованості особистості саме на підлітковий і молодіжний вік приходить найбільш активний вплив ефекту психологічного зараження. Це, зокрема, й зумовлює існування такого соціального явища, як субкультура.

Починаючи з 2000 р., сучасними кримінологами та кримінальними психологами дедалі частіше фіксуються випадки невмотивованої агресивно-насильницької поведінки серед юнаків і підлітків. При цьому здебільшого невмотивована агресія щільно межує з суто злочинною поведінкою.

Серед основних причин, що впродовж кількох десятиліть знизили до критичної точки стан моральності й законслухняності молоді в нашій державі, зокрема, визначено:

нестабільність та швидка змінюваність політичних орієнтирів;

переоцінка укладених роками морально-етнічних цінностей;

панування подвійних стандартів у суспільній свідомості;

відверта пропаганда насильства, жорстокості, свавілля й кримінальної романтики в засобах масової інформації;

вимивання професійного ядра та штучно створений негативний імідж міліції;

свідоме паплюження й приниження соціальної ролі правоохоронної системи країни;

знецінення ідеалів боротьби зі злом на фоні зростання культу грошей у масовій молодіжній культурі;

поширення культу кримінальної всездозволеності, безкарності й відсутності справедливого правосуддя в державі.

Крім того, останнім часом в українському суспільстві сформувалися сталі соціокультурні чинники, які безпосередньо викликають спонтанні вияви агресивного поведіння й насильства. Здебільшого ці чинники викликані нав'язливою демонстрацією фактів насильства в засобах масової інформації, що, своєю чергою, формує у свідомості молодих людей чіткі еталони та алгоритми вчинення насильницьких дій.

Характерною супутньою рисою формування засобами масової інформації агресивно-насильницьких еталонів у свідомість молоді є їх суцільна невмотивованість. Тобто майже повна відсутність злочинної мотивації, злочинної спрямованості та суто злочинних спонукань до вчинення агресивно-насильницьких дій.

Більша частка насильницьких злочинів, які нині вчинюються молодими людьми у віковому діапазоні від 15 до 25 років, з гуманістичної точки зору характеризуються як винятково жорстокі, цинічні, безглузді й такі, що не піддаються розумінню з позиції здорового глузду. Саме такими є характерні риси сучасної молодіжної злочинності в нашій країні.

На жаль, за соціально-гуманітарних умов, що дотепер панують у сучасному українському суспільстві, невмотивовані агресивно-насильницькі злочини поступово стають поширеним явищем. Здебільшого це ґрунтується саме на відсутності зрозумілих на рівні людської свідомості мотивів учинення таких злочинів. При цьому динаміка їх збільшення свідчить про те, що в найближчому майбутньому саме невмотивовані агресивно-насильницькі злочини мають всі перспективи посісти чільні місця в рейтингу найбільш небезпечних кримінальних злочинів.

Сучасна кримінальна психологія здатна розкрити та пояснити механізм учинення невмотивованих агресивно-насильницьких злочинів молодими людьми підліткового та юнацького віку. Але пояснення механізму виникнення й розвитку злочинних спонукань, на жаль, не у змозі виявити безпосередню мотивацію, яка б мала сформувані у свідомості молоді людини суто злочинне мислення. За таких умов переважна частка невмотивованих (незрозумілих, нез'ясованих) агресивно-насильницьких злочинів, учинених підлітками і юнаками, виявляються такими, що виходять за межі формату кримінально пояснених діянь.

Зокрема, спостерігається відсутність у діях підлітків-злочинців таких кримінально-процесуальних і кримінологічних понять, як усвідомлення власних дій (злочинна спрямованість), наявність злочинного умислу, наявність устояного чи раптово виниклого мотиву під час учинення агресивно-насильницького злочину.

Сучасними психологами раптове виникнення надмірної насильницької агресії у дітей старшого підліткового і юнацького віку пояснюється несподіваними змінами у мисленні, пов'язаними із зміною загального психоемоційного стану. За умов наявності у молоді людини готових алгоритмів дій в обставинах, пов'язаних із потребою застосування сили, які з дитинства формуються сучасною суспільною культурою (ЗМІ, кіно, ігри, Інтернет та ін.), молода людина самостійно знаходить самий оптимальний варіант виходу із критичної ситуації. Серед таких оптимальних варіантів переважну частку займають креативно збочені в ув'язненні засоби

фізичного впливу, які свого часу були нав'язані та втілені в підсвідомість молодшої людини.

Якість і кількість застосованої насильницької агресії у молодшої людини підліткового і юнацького віку залежить від її психоемоційного стану, тобто від наявних і превалюючих на момент учинення дій емоцій.

Чим стійкіший психоемоційний стан молодшої людини, тим є менш імовірним вияв некерованої агресії. У разі, коли підліток чи юнак володіє несталою, зірваною або нездоровою психікою, вияв зовнішньої агресії стає некерованим. За таких умов поведінка молодшої людини стає неконтрольованою. За відсутністю власних механізмів самоконтролю молодша людина вчиняє зовнішньо насильницькі дії без упевненої мотивації, сталого умислу та чіткого усвідомлення чи розуміння власних дій.

Серед головних провокуючих чинників, що безпосередньо спонукають молодшу людину у підлітковому чи юнацькому віці до вчинення неконтрольованих агресивно-насильницьких злочинних дій, чільне місце займає перманентна готовність молодшої людини використовувати раніше закладені соціокультурними інституціями збочені алгоритми вирішення критичних ситуацій, зокрема – цинізм, байдужість, холоднокривність, насильство, жорстокість, свавілля, безкарність і всездозволеність.

Застосування алгоритмів агресивно-насильницького поведіння у критичних ситуаціях є цілком закономірним для молодих людей узагалі. Це пояснюється віковими особливостями психіки людини на етапі формування її особистості та фізіології. Зокрема, застосування агресивно-насильницьких алгоритмів молодими людьми у критичних ситуаціях належить до природних захисних функцій психіки.

Ураховуючи те, що юнацький і підлітковий вік вирізняються з-поміж інших функціональною та ендокринною перебудовою організму, для будь-якої молодшої людини в підлітковому чи юнацькому віці критичною може вдатися будь-яка повсякденна ситуація.

З урахуванням підвищеної стресогенності соціального буття сучасної людини, спонтанне спрацювання природних захисних механізмів психіки у підлітків та юнаків є цілком природним, закономірним і майже буденним явищем.

Саме тут постає актуальне питання про еталони захисного поведіння молоді в сучасному соціумі. На жаль, цивілізованих,

суто гуманних і соціально справедливих алгоритмів застосування захисних дій молодими людьми в умовах сьогодення не існує.

Останніми десятиліттями сучасна молодь, починаючи з дитинства, самостійно озброюється тими алгоритмами застосування захисних дій, які їм нав'язують доступні джерела інформації – телебачення, Інтернет, оточення.

Як свідчить практика, усім перерахованим джерелам, з яких саме й отримують потрібну інформацію молоді люди підліткового та юнацького віку, нагально бракує суто гуманних, цивілізованих, людських еталонів захисного поведіння культурної людини у критичних ситуаціях.

За наявності устояних гуманних еталонів захисного поведіння у критичних ситуаціях, молоді люди підсвідомо використовували б саме їх.

Останнім часом керівництво МВС України прискіпливу увагу приділяє питанням оцінювання діяльності ОВС. Для того, щоб можна було оцінити імідж міліції, потрібно чітко знати, з чого він складатиметься, уявити його структуру та оцінити кінцевий результат.

Наказом МВС України “Про затвердження системи оцінки діяльності органів внутрішніх справ на основі нових критеріїв” від 25 травня 2010 р. № 197 уперше до нової системи оцінювання діяльності ОВС уведено розділ 8 “Формування позитивного іміджу органів і підрозділів внутрішніх справ”. Відповідно до цього наказу діяльність з формування позитивного іміджу міліції оцінюється за двома критеріями:

звернення громадян за показниками (кількість зареєстрованих заяв та скарг, що надійшли до органів внутрішніх справ від фізичних і юридичних осіб на неправомірні дії працівників міліції, у тому числі під час прийому, реєстрації та розгляд заяв, повідомлень та іншої інформації про події, інформація за якими підтвердилася);

загальне оцінювання роботи міліції за показниками (громадська думка про стан правопорядку в регіоні за результатами проведених соціологічних досліджень чи опитувань).

Однак для оцінювання іміджу міліції крім звернень громадян та думки громадськості слід урахувувати реальні показники ефективності виконання міліцією завдань по боротьбі зі злочинністю.

На жаль, саме результати ефективності роботи міліції в засобах масової інформації належним чином не висвітлюються.

Численні соціологічні дослідження свідчать, що основною прерогативою досягнення високих рейтингів провідних засобів масової інформації у країні є висвітлення різного роду вад в організації роботи міліції, відхилень у діяльності міліції від установлених норм і чинних прогалин, які, зазвичай, мають місце у громадянському суспільстві та несуть у собі ознаки помірнього насильства. Мовою масмедіа інформаційні приводи називаються “смаженими фактами”.

Сучасна кримінологія, психологія та соціологія доводять, що засилля в інформаційному просторі держави таких “смажених фактів” призводить до неминучої трансформації сприйняття та усвідомлення істинного змісту реальних подій, що, своєю чергою, тягне за собою незворотні зміни в суспільній свідомості молоді як основного користувача сучасних засобів масової інформації.

Результати проведених соціально-психологічних досліджень яскраво свідчать про те, що імідж працівника міліції залежить від двох основних чинників:

індивідуального соціального образу працівника міліції з відповідним набором професійно важливих моральних, психологічних і ділових якостей;

реальної суспільної думки населення, яка складається з особистісних уявлень, суспільних стереотипів, державної політики та впливу засобів масової інформації.

Реалізація цільової політики МВС щодо оптимізації іміджу міліції дасть змогу зменшити вплив соціально-психологічних обставин і причин відвертої протидії законним вимогам працівників органів внутрішніх справ з боку громадян, які скоїли правопорушення, а також підвищити рівень довіри населення до міліції.